

This item is the archived peer-reviewed author-version of:

Preventie van seksueel grensoverschrijdend gedrag in de sport

Reference:

Vertommen Tine, Schipper-van Veldhoven Nicolette, Uzieblo Kasia, Van Den Eede Filip.- Preventie van seksueel grensoverschrijdend gedrag in de sport

Ortho-rheumato - ISSN 1379-8928 - 14:3(2016), p. 21-26

To cite this reference: <http://hdl.handle.net/10067/1343470151162165141>

Deel 2

Preventie van seksueel grensoverschrijdend gedrag in de Vlaamse sport

Tine Vertommen^{1,2}, Nicolette Schipper-van Veldhoven^{3,4}, Kasia Uzieblo^{2,5}, Filip Van Den Eede^{1,6}

(1) Collaborative Antwerp Psychiatric Research Institute, Universiteit Antwerpen

(2) Toegepaste Psychologie, Thomas More, Antwerpen

(3) Sportpedagogiek, Windesheim, Zwolle

*(4) Nederlands Olympisch Comité en Nederlandse Sportfederatie (NOC*NSF), Arnhem*

(5) Vakgroep Experimenteel-Klinische en Gezondheidspsychologie, Universiteit Gent

(6) Universitaire Ziekenhuisdienst Psychiatrie, Campus Universitair Ziekenhuis Antwerpen

Abstract

Recent prevalentieonderzoek bij een steekproef van 4000 Nederlandse en Vlaamse volwassenen toont aan dat 1 op de 7 volwassenen die in kindertijd of jeugd sportten, op z'n minst eenmalig seksueel grensoverschrijdend gedrag ervaart in de sport. Sinds 2012 maakt de Vlaamse sportwereld werk van de preventie van seksueel grensoverschrijdend gedrag in de sport. Het huidige artikel beschrijft een stand van zaken van het preventiebeleid en licht een veelbelovend instrument 'Sport met grenzen' toe. De auteurs doen tevens een oproep aan de sportarts om een actieve rol op te nemen bij het ontwikkelen, installeren en uitdragen van een preventief en curatief beleid in de sportvereniging.

Trefwoorden: sexual violence, abuse, harassment, prevention, policy, child protection, organized sport

Introductie

In de medische literatuur zijn de schadelijke gevolgen van seksueel misbruik, en het mogelijk trauma, reeds uitvoering beschreven (zie onder andere (1,2)). Seksueel grensoverschrijdend gedrag (SGG) en misbruik van kinderen voorkomen moet dan ook het primaire doel van elk preventie initiatief zijn. De sportsector kan heel wat doen om SGG te voorkomen. Om te beginnen is het belangrijk dat *elke stakeholder* durft erkennen dat SGG zich kan stellen in zijn of haar sportomgeving. Dit gedrag bagatelliseren, ontkennen of negeren is onaanvaardbaar en nefast voor het implementeren van een proactief preventiebeleid. Sportbegeleiders, clubbestuurders en ouders kunnen er mee voor zorgen dat de thematiek bespreekbaar wordt en dat signalen van SGG zo snel mogelijk opgevangen en aangepakt worden. Uiteraard is het signaal het sterkst wanneer het slachtoffer zelf over het ongewenst gedrag spreekt, maar vaak gebeurt dit niet meteen en niet rechtstreeks. Indirecte, vage opmerkingen van onbehagen kunnen een eerste teken aan de wand zijn. Bij SGG denken we dan voornamelijk aan psychosomatische klachten, angstsignalen (schrikreacties bij aanraking), slaap- of eetproblemen, seksuele signalen (afkeer of net overmatige interesse in seks) of lichamelijke signalen (verwondingen aan de geslachtsdelen, soa's, ongeplande zwangerschap) (3).

In het eerder verschenen artikel toonden we aan dat SGG wel degelijk een probleem stelt in de Vlaamse sportwereld (REF artikel Vertommen et al Ortho-Rheumato 2016, 14 (2)). In tegenstelling tot andere onethische praktijken in de sport, is de aandacht voor SGG bij politiek, beleid en media opvallend minder groot. Daar waar men doping en matchfixing als rechtstreekse aanval op de kernwaarde van de sport *fair play* ziet, lijkt men SGG eerder als een probleem van enkele individuen (de 'rotte appels') te beschouwen. De wijdverspreidheid van het probleem, in alle takken en niveaus van sport (4), doet echter eerder vermoeden dat het juist niet om enkelingen gaat. Het gevaar dreigt momenteel dat de huidige cultuur van taboe, onwetendheid en toelaatbaarheid een vruchtbare voedingsbodem creëert voor grensoverschrijdend gedrag. In plaats van met volle overgave, en de bijhorende middelen, ten strijde te trekken om overtreders te bestraffen en nieuwe overtredingen te voorkomen, zoals we zien bij doping en matchfixing, krijgt het onderwerp bij vele Vlaamse sportfederaties nog steeds niet de aandacht die het vereist.

Ook internationaal staat het thema nog maar sinds kort op de agenda. Pas na het uitbreken van enkele schrijnende gevallen van seksueel misbruik in de topsport kwam er eind jaren '90 in enkele landen een preventiebeleid tot stand.

Zowel het Canadese ijshockey, het Britse zwemmen als het Nederlandse judo kenden in de jaren '90 een fel gemediatiseerde zaak van seksueel grensoverschrijdend gedrag in de sport. Telkens bleken topcoaches enkelen van hun pupillen lange tijd seksueel misbruikt te hebben. Mede dankzij de ophef

in de media, werd er een preventiebeleid ontwikkeld en geïmplementeerd. Aan de hand van onderzoek, preventie en opvang wordt SGG in de sport voorkomen (5).

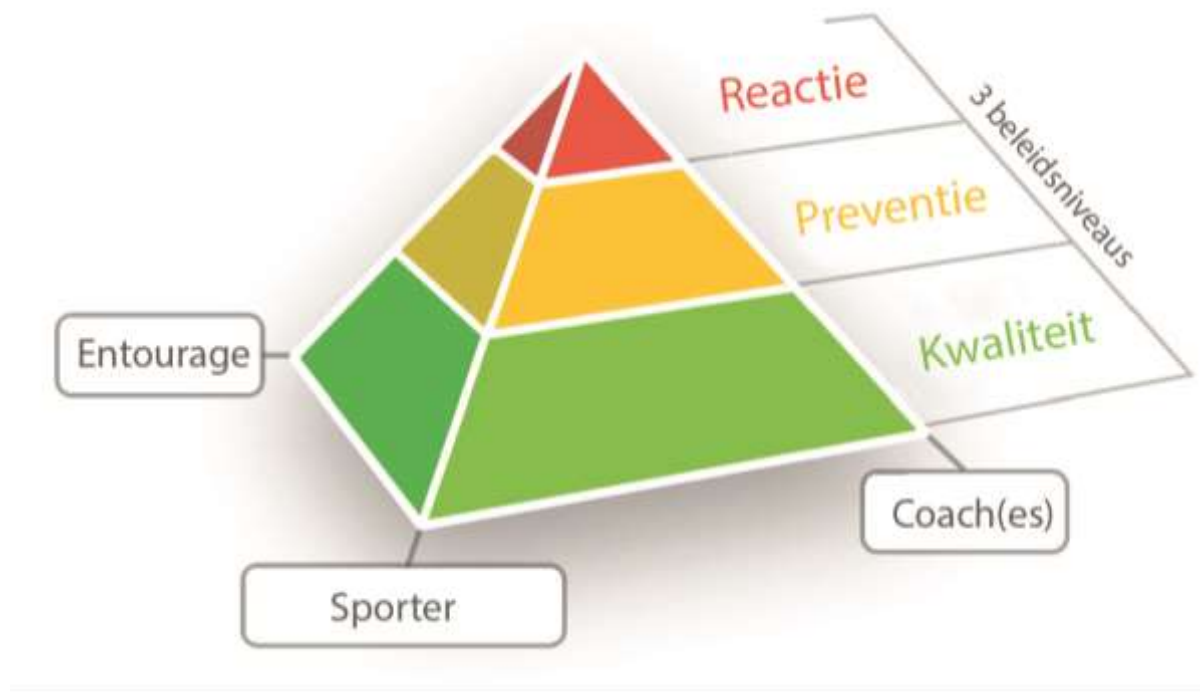
Het internationaal leiderschap van het Internationaal Olympisch Comité (IOC) is sinds 2007 voelbaar. De koepelorganisatie gaf met de Consensus Statement *'Sexual Harassment and Abuse in Sport'* (6) een duidelijk signaal om deze problematiek te erkennen en hoog op de sportagenda te plaatsen. Het IOC deed aan aantal concrete aanbevelingen en ontwikkelde een meertalige interactieve website die informatie biedt aan sporters, sportbegeleiders en sportorganisaties (<http://sha.olympic.org>). Ook de Europese Raad schreef 'reeds' in 2001 een aanbeveling voor de preventie van SGG in een sportcontext (7). Echter, tot op vandaag is er op internationaal vlak geen regelgeving die landen verplicht om preventiemaatregelen in te voeren. Recentelijk werkte de International Safeguarding Children in Sport Founders Group, internationale richtlijnen uit voor preventiebeleid. Deze worden momenteel uitgetest in een pilootstudie, wat reeds leidde tot *'the eight key pillar approach'* die sportorganisaties een leidraad biedt bij het installeren van een preventiebeleid (8).

Een beleid dat de integriteit van sporters beschermt, promoot (kinder-)rechten en toont een engagement om een veilig sportklimaat te garanderen voor elke sporter. Een degelijk beleid laat de sportorganisaties toe om proactieve maatregelen te nemen, maar ook om op te treden bij incidenten en disciplinaire sancties op te leggen. Enkel repressieve maatregelen voorzien (bv. een tuchtrechtelijke procedure of een zwarte lijst met overtreders aanleggen) die ingezet kunnen worden wanneer er zich een incident heeft voorgedaan, is dus niet voldoende. Een allesomvattend preventiebeleid bestaat naast reactieve maatregelen, ook uit preventieve en proactieve tools die SGG voorkomen, en in de breedste zin, een algemeen veilig sportklimaat vrijwaren.

In Vlaanderen

Hier in Vlaanderen duurde het, ondanks het Dutroux trauma dan we eind jaren '90 opliepen, tot de onthullingen van seksueel misbruik door bisschop Vangheluwe en andere geestelijken in 2010 vooraleer er duidelijke beleidsinitiatieven bevolen werden ter preventie van SGG ten aanzien van sporters (9). Vlaams Minister van Sport Philippe Muyters ondertekende in 2012, samen met de voornaamste actoren van de Vlaamse georganiseerde sport, een engagementsverklaring om de seksuele integriteit van minderjarigen in een sportcontext te vrijwaren (10). Hij erkent daarbij ook het Internationaal Centrum Ethiek in de Sport vzw (ICES, www.ethischsporten.be) als expertisecentrum voor ethisch sporten in Vlaanderen. Naar analogie met andere beleidsdomeinen (onderwijs, jeugd, welzijn), ontwikkelde het Vlaams expertisecentrum voor seksuele gezondheid Sensoa, samen met Child Focus, een beleidskader dat zowel reactieve, als preventieve en kwalitatieve beleidsmaatregelen bevat, toegepast op de sportsector. In het raamwerk 'Lichamelijke en Seksuele Integriteit en Beleid in de Sport. Kwaliteit, preventie en reactie in jouw sportorganisatie' (11) wordt dit kader voorgesteld als

een piramide, waarbij het reactief beleid slechts als derde beleidsniveau ingeschakeld wordt (*Figuur 1*).

Figuur 1 Een integriteitsbeleid op drie niveaus

Een integriteitsbeleid

Aandacht voor kwaliteit

Het kwaliteitsbeleid, dat aan de basis ligt, schept een kader rond zorg, educatie, huisregels, accommodatie enzoverder. Het kwaliteitsbeleid is een geheel van bepalingen en voorwaarden waaruit blijkt hoe een sportorganisatie moet omgaan met lichamelijke en seksuele integriteit en aanverwante onderwerpen, zoals de begeleiding van jonge sporters (11). Een algemene beleidsvisie, duidelijke omgangsregels voor alle leden, en een competentiechecklist voor sportbegeleiders zijn mogelijke beleidsinstrumenten op dit niveau.

Preventief beleid

Een preventiebeleid bouwt voort op het algemene kwaliteitsbeleid en gaat in op het vermijden van risico's. Een gedragscode voor sporters en coaches, het Vlaggensysteem (zie verder) en een lijst met risicofactoren en signalen van SGG kunnen op dit niveau ingezet worden. Gezien de meeste sportverenigingen geen formeel beleid hebben voor het aanstellen van vrijwillig personeel, zijn ze vrij toegankelijk voor potentiële plegers. Hoewel het opvragen van een uittreksel uit het strafregister (het

bewijs van goed gedrag en zeden, model 2) enkel ingezet kan worden om recidive tegen te gaan, mag de symbolische waarde ervan niet onderschat worden. Een sportvereniging geeft, door het controleren van haar trainerskorps, aan belang te hechten aan het vrijwaren van de psychische en fysieke integriteit van haar (minderjarige) sporters.

Het Vlaggensysteem

Het Vlaggensysteem ‘Sport met Grenzen’ is een interessant instrument in het geheel van preventiemaatregelen. Deze pedagogisch tool is gebaseerd op 6 criteria waarmee elke vorm van SGG objectief en uniform ingeschat kan worden (12):

1. Toestemming: lichamelijk of seksueel gedrag is alleen oké indien alle betrokkenen duidelijk akkoord gaan en zich er prettig bij voelen;
2. Vrijwilligheid: er mag bij lichamelijk of seksueel gedrag geen dwang of druk zijn;
3. Gelijkwaardigheid: lichamelijk en seksueel gedrag is alleen oké tussen gelijkwaardige partners;
4. Ontwikkeling: seksueel gedrag dat niet past bij een bepaalde leeftijd of ontwikkelingsfase is niet oké;
5. Context: gezond lichamelijk of seksueel gedrag is aangepast aan de context, de situatie of omstandigheden;
6. Zelfrespect: kinderen en jongeren mogen zichzelf of de ander door wat ze doen of door een situatie geen schade berokkenen.

Op basis van de beoordeling van elk van de criteria wordt aan elke situatie een welbepaalde kleur vlag toegekend (groen, geel, rood of zwart), die elke een specifieke reactie voorschrijven (13). Wanneer lichamelijk of seksueel gedrag voldoet aan elk van de criteria, dan geeft men het gedrag een ‘groene vlag’. Bijvoorbeeld: op sportkamp zitten enkele 14-jarige meisjes gezellig samen in de slaapzaal en praten ze met elkaar over verliefdheid, tonzonen en seks. Hun trainster wordt bestookt met nieuwgierige vragen (case 27 van het vlaggensysteem). De reactiemogelijkheden zijn: de situatie bekijken of beluisteren, de situatie benoemen, bevestigen of bewust niet reageren (waardoor je de boodschap geeft dat er niets mis is met wat de jongeren doen).

Bij licht grensoverschrijdend gedrag zijn niet alle 6 criteria vervuld en wordt beoordeeld met een gele vlag. Bijvoorbeeld: tijdens het omkleden gluurt een meisje (4 jaar) onder de deur van een kleedhokje (case 23 van het vlaggensysteem). Bij ‘gele’ situaties zijn er ook enkele reactiemogelijkheden voorzien: de situatie bekijken/beluisteren, en vervolgens benoemen en begrenzen. Men verwacht dat de begeleider ook zal uitleggen waarom het gedrag begrensd wordt. Het is belangrijk hierbij op te merken dat er vaak over gereageerd wordt op ‘geel’ gedrag, terwijl dit niet nodig is.

Bij ernstig grensoverschrijdend gedrag zijn er enkele criteria niet vervuld en weegt één of meerdere daarvan zwaar door. Deze situaties kunnen ook gedrag dat beledigend of kwetsend is voor anderen omvatten, of gedrag dat lichamelijk, emotioneel of psychisch schade veroorzaakt. Bijvoorbeeld: bij het korfbal scoort één van de meisjes een doelpunt dat gevierd wordt met een groepsknuffel. Daarbij betast een medespeler de borsten van het meisje. Het is niet de eerste keer dat dit gebeurt (case 1 van het vlaggensysteem, zie ook Figuren 2 en 3). Rood gedrag dient verboden te worden, in plaats van begrensd (bij geel gedrag). De persoon dient geconfronteerd te worden met de situatie en dient uitgelegd te worden waarom het verboden is. Er dienen afspraken gemaakt te worden voor het geval dit gedrag zich nog eens stelt.

Figuur 2 Voorbeeld van een steekkaart in het Vlaggensysteem (voorkant)

Figuur 3 Voorbeeld van een steekkaart in het Vlaggensysteem (achterkant)

Zwaar grensoverschrijdend lichamelijk of seksueel gedrag schendt meerdere criteria in ernstige mate. Gedrag dat aanstootgevend is, ernstig lichamelijke emotioneel of psychisch schadelijk, of seksueel gedrag van een volwassene ten aanzien van een kind, wordt beoordeeld met een zwarte vlag. Bijvoorbeeld: een jongen van 11 jaar jogt regelmatig met zijn coach naar huis. Plots stopt de coach in het bos en vraagt de jongen om zijn penis vast te nemen (case 10 in het vlaggensysteem).

Deze situaties vragen een onmiddellijk verbod, een bestraffing en een uitleg. Bij seksueel misbruik kan de situatie niet langer alleen gedragen worden door de sportbegeleider, en kan de sportorganisatie best doorverwijzen naar een vertrouwenspersoon, een aanspreekpersoon integriteit, of een professionele hulpverleningsorganisatie. Er werd een handelingsprotocol voorzien, waarbij bestuursleden van sportorganisaties stap voor stap advies krijgen bij de te volgen procedure in dit geval.

De tool (inclusief 30 steekkaarten over mogelijk SGG in de sport en een uitgebreide handleiding), en bijkomende informatie over een coherente beleidsaanpak zijn te verkrijgen bij ICES. Sinds 2014 bieden zij op regelmatige basis over heel Vlaanderen workshops aan waarin coaches, bestuursleden, vertrouwenspersonen... de methodiek aangeleerd krijgen. De eerste reacties van de deelnemers zijn positief. Zo blijkt het Vlaggensysteem een ideale 'ijsbreker' te zijn om het thema SGG binnen de organisatie ter sprake te brengen, en daardoor ook andere beleidsinitiatieven ingang te laten vinden (14). Sensoa ontwikkelde naast de algemene 'moederversie' en de sportversie 'Sport met grenzen' van

dit Vlaggensysteem, ook varianten voor het jeugdwerk ('(N)iets mis mee?!') en voor professionals die werken met kwetsbare kinderen ('Buiten de lijnen'), en een spelvariant voor jongeren zelf ('Oké?!'). De brede invoering van deze methodiek in tal van sectoren heeft als voordeel dat de uniformiteit gewaarborgd wordt. Echter, tot op vandaag is er geen onderzoek beschikbaar waaruit de effectiviteit van de methodiek blijft.

Reactie wanneer het nodig is

Een reactiebeleid, dat slechts in werking treedt wanneer er zich toch een incident voordoet, bepaalt hoe omgegaan wordt met een melding of incident van SGG. Een handelingsprotocol (stappenplan dat duidelijk stelt wat er dient te gebeuren bij een vermoeden of een onthulling) en een 'wegwijzer' met nummers van professionele instanties waarnaar doorverwezen kan worden (politie, parket, vertrouwenscentrum kindermishandeling, hulplijn 1712, huisarts...) zijn mogelijke reactieve instrumenten. Hierin dient men ook aandacht te besteden aan de opvang van slachtoffers, ouders, medesporters en ook de beschuldigde pleger. Het handelingsprotocol dient duidelijk aan te geven welke stappen er gezet dienen te worden alvorens over te gaan tot een melding bij een hulpverleningsinstantie, bij politie of parket, en een eventuele preventieve schorsing.

Al te vaak wordt er pas na het uitbreken van een incident een beleid op poten gezet binnen de sportorganisatie. Men focust dan vaak te nadrukkelijk op repressieve maatregelen, waardoor het beleid geen aanknopingspunten biedt voor de positieve seksualiteitsbeleving van kinderen binnen de sportorganisatie (11). Een gelaagd beleid dat gebaseerd is op het piramidemodel, kan hier wel aan tegemoet komen.

De rol van de sportarts

Uitdrager van een veilig sportklimaat beleid

Het beschermen van de fysieke en psychische integriteit van kinderen is voor elke organisatie een must. Alle stakeholders in de sportorganisatie hebben de zorgplicht om een effectief kwaliteits-, preventie- en reactiebeleid uit te dragen. De teamarts/sportarts kan een cruciale rol hebben op verschillende vlakken. Medici hebben mee de taak om de bewustwording voor en het begrip van risicofactoren bij SGG te verbeteren (15). Ze kunnen zelf ook opmerkzamer zijn voor signalen van mogelijk seksueel misbruik en eventuele korte termijn gevolgen. Net als sportpsychologen en andere paramedici bevinden sportartsen zich in een geschikte positie om ervoor te zorgen dat hun sportorganisatie een effectief preventiebeleid ontwikkelt en uitdraagt (16). Vanuit de neutralere, onafhankelijker positie is het voor de arts makkelijker dan voor ouders of coaches om ongewenst gedrag te detecteren en te signaleren. Het is dan ook van belang dat artsen op de hoogte zijn van de prevalentie, risicofactoren en gevolgen van SGG in de sport om zo een juiste inschatting te kunnen maken. Gerichtte aandacht voor deze thematiek in de opleiding is dan ook aan te raden. Ook voor de

(para-)medische staf van een sportorganisatie is het een goed idee om een professionele gedragscode in te voeren, die duidelijke afspraken maakt over het contact met sporters. Naar analogie met andere beroepen (zoals leerkrachten, medici enz.), is het zinvol om elk lid van het sportkader, dat in een hiërarchische positie ten aanzien van (minderjarige) sporters staat, een gedragscode te laten ondertekenen die duidelijke grenzen aflijnt in de omgang met de sporters. In de gedragscode van de sportarts kunnen richtlijnen opgenomen worden voor de specifieke rol en verantwoordelijkheden van de sportarts en het afgrenzen van zijn/haar persoonlijke en professionele relatie met de sporters.

Wanneer zo'n gedragscode deel uitmaakt van een algeheel preventiebeleid, waarin ook tuchtmaatregelen en een handelingsprotocol opgenomen zijn, dan heeft het geheel meer kans op slagen. Het aanstellen van een aanspreekpersoon integriteit (API), die een laagdrempelig contactpunt is voor vragen, klachten of meldingen over SGG, maar mogelijk over andere vormen van grensoverschrijdend gedrag, is hierbij een bijzonder nuttige en zichtbare stap¹.

Bij vermoeden of onthulling van een incident

Wanneer de sportarts vermoedt dat er sprake is van SGG, dan is het belangrijk om te beseffen dat de sporter mogelijk immense gevoelens van schuld, schaamte en angst kent (15). Mogelijke aanwijzingen voor een verleden van seksueel misbruik zijn onder meer de volgende: affectieve of dissociatieve symptomen, chronische onverklaarde klachten (zoals pijn of vermoeidheid), ernstige moeilijkheden om lichamelijk of aanvullend onderzoek te laten plaatsvinden of het frequent uiten van uitgesproken schuld- of schaamtegevoelens (17). Het bevragen van mogelijke slachtoffers kan best op een voorzichtige wijze gebeuren, waarbij men op communicatief vlak eerst een tip van de sluier tracht op te lichten. Voorbeelden hiervan zijn: *“Vanuit mijn ervaring als arts weet ik dat (of: het is algemeen geweten dat) sommige patiënten die chronische pijn ervaren veel hebben meegemaakt tijdens hun jeugd. Hoe heeft u zich gevoeld in uw jeugd (in uw ouderlijk gezin, tijdens sportbeoefening enz.)”*. Dit veronderstelt evenwel een vertrouwensrelatie tussen de arts en de patiënt. In sommige gevallen zijn er dan ook verscheidene consulten vereist alvorens de patiënt enige vorm van “disclosure” toont inzake de traumatische ervaringen.

Zoals bij elke onthulling is het belangrijk om actief te luisteren, empathisch te reageren en de sporter zo goed mogelijk psychologisch ondersteunen. De “herkenning” van het probleem dient steeds gepaard te gaan met een “erkenning” van het slachtoffer (18). De sporter loven voor zijn/haar moed, zijn/haar onschuld verzekeren en de onthulling aanmoedigen, zonder sturende vragen stellen, zijn enkele basisprincipes. Het is als arts aan te raden om accurate notities te maken in het patiëntdossier.

¹ Alle informatie over het aanstellen van een API vindt u hier:
http://www.ethicsandsport.com/aanpak/omschrijving/stimuleer_praten

Belangrijk is dat de hulpverlener een adequate verwijzing voorziet voor verdere psychologische en/of psychiatrische hulpverlening, in samenspraak met de huisarts. Wanneer het gaat over een acuut en dreigend risico ten aanzien van een minderjarige of een kwetsbaar persoon, dient de arts zijn beroepsgeheim te doorbreken en melding te maken bij het Openbaar Ministerie (artikel 458bis van het Strafwetboek), alsook via het registratiesysteem van de eigen (koepel-) sportorganisatie (tuchtrecht/disciplinaire commissie). De algemeen geldende strafrechtelijke en tuchtrechtelijke regelgeving geldt uiteraard ook voor incidenten in een sportcontext. In Vlaanderen kan elke burger contact opnemen met 1712 (www.1712.be), de hulplijn voor misbruik, geweld en kindermishandeling van de Vlaamse overheid, of rechtstreeks met een Vertrouwenscentrum Kindermishandeling. Beide instanties zijn bereikbaar voor advies en overleg, zowel bij vragen of vermoedens, als bij onthullingen van SGG. Onthullingen van slachtoffers negeren of geen actie ondernemen, ook wel het ‘bystander’ effect, is strafbaar en verergert de psychologische sequelae ten gevolge van het SGG.

Conclusie

SGG komt voor in alle sporten en op elk niveau. Toch blijven veel sportclubs en sportbonden beweren dat SGG bij hen niet voorkomt (19). Het taboe om te spreken over (seksualiteit en) ongewenst seksueel gedrag in de sportorganisatie blijft sterk aanwezig en leidt waarschijnlijk tot het stilzwijgen en in stand houden ervan. En dat is onaanvaardbaar. In vergelijking met de familiale context, is de sportcontext net veel vatbaarder voor sociale interventies die SGG kunnen voorkomen (14). De internationale ontwikkelingen omtrent de ‘International Safeguards’ wijzen op een positieve evolutie, maar hebben op dit moment voornamelijk een symbolische waarde. Dankzij het engagement van de huidige minister van Sport werden er kwaliteitsvolle tools in hapklaar formaat ter beschikking gesteld aan elke Vlaamse sportorganisatie. Doorgedreven preventie initiatieven, ondersteund door wetenschappelijk onderzoek naar de prevalentie en de onderliggende mechanismen van SGG, moeten hun brede ingang op het Vlaamse sportveld echter nog vinden. Een preventiebeleid is pas geslaagd wanneer de lokale actoren op het sportveld er kennis van hebben en de principes zelf uitdragen. Sensibilisering en opleiding van coaches, bestuursleden en sporters is daarbij van cruciaal belang. De notie dat er in elk sportteam op z’n minst één kind slachtoffer wordt van grensoverschrijdend gedrag is volgens ons de ultieme motivatie voor elke actor om dit thema hoog op de agenda te blijven plaatsen.

Het Internationaal Centrum voor Ethiek in de Sport vzw (ICES) is door minister van Sport Muyters erkende organisatie voor beleidsondersteuning en praktijkontwikkeling op het gebied van ethisch sporten. ICES heeft de taak om sportorganisaties (federaties, clubs, sportdiensten...) te ondersteuning in het ontwikkelen en implementeren van een ethisch sportbeleid. Elk bestuurslid, coach, sportarts kan bij ICES terecht met vragen en bezorgdheden over SGG in de sport: www.ethischsporten.be

Referenties

1. Felitti VJ. Adverse childhood experiences and adult health. Acad Pediatr [Internet] 2009;9:131–2. Available from: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/19450768>
2. van Berlo W, Mooren T. Seksueel geweld: gevolgen en behandeling [Internet]. In: Gijs L, Ganiotten W, Vanwesenbeeck I, Weijenborg P, editors. Seksuologie. Houten: Bohn Stafleu van Loghum; 2009. p. 419–35. Available from: <http://link.springer.com/10.1007/978-90-313-6806-8>
3. Sensoa. Signalen van misbruik herkennen [Internet]. 2016 [cited 2016 Mar 21]; Available from: <http://www.seksualiteit.be/misbruik/misbruik-herkennen/signalen-herkennen>
4. Vertommen T, Schipper-van Veldhoven N, Wouters K, et al. Interpersonal violence against children in sport in the Netherlands and Belgium. Child Abuse Negl Int J 2016;51:223–36.
5. Lang M, Hartill M. Safeguarding, Child Protection and Abuse in Sport: International Perspectives in Research, Policy and Practice. London: Routledge; 2014.
6. International Olympic Committee IOC. Consensus Statement on Sexual Harassment and Abuse in Sport. Lausanne: IOC; 2007.
7. Council of Europe. Resolution on the prevention of sexual harassment and abuse of women, young people and children in sport (3/2000) [Internet]. 2000 [cited 2015 Dec 30]; Available from: http://www.coe.int/t/dg4/sport/resources/texts/spres00.3_en.asp
8. Mountjoy M, Rhind DJA, Tiivas A, Leglise M. Safeguarding the child athlete in sport. Br J Sports Med 2015;
9. Vertommen T, Tolleneer J, Maebe G, De Martelaer K. Preventing child maltreatment and transgressive behaviour in Flemish sport. In: Safeguarding, Child Protection and Abuse in Sport: International Perspectives in Research, Policy and Practice. London: Routledge; 2014. p. 31–9.
10. Vlaamse Overheid. Engagementsverklaring ter bescherming van de seksuele integriteit van de minderjarige in de sportsector [Declaration of commitment for the protection of minors' sexual integrity in the sports sector] [Internet]. Brussels, Belgium: 2012. Available from: <http://www.cjsm.be/gezondsporten/sites/gezondsporten/files/public/20120229engagementsverklaringssportsector.pdf>
11. Frans E, De Bruycker A. Raamwerk Lichamelijke en Seksuele Integriteit en Beleid in de Sport. Kwaliteit, preventie en reactie in jouw sportorganisatie [Internet]. Brussel: Sensoa & Child Focus; 2012. Available from: <http://www.seksuelevorming.be/projecten/raamwerk-seksualiteit-en-beleid>
12. Frans E, Franck T. Vlaggensysteem: praten met kinderen en jongeren over seks en seksueel grensoverschrijdend gedrag [Flag system: talking with children and young people about sex and sexual transgressive behaviour]. Antwerpen: Garant; 2010.
13. Vandevivere L, Frans E, Vertommen T, et al. Sport, een spel met grenzen. Omgaan met

- lichamelijk of seksueel grensoverschrijdend gedrag via het vlaggensysteem [Sport, a game with boundaries. Handling physical or sexual transgressive behaviour via the flag system]. Gent: ICES; 2013.
14. Vertommen T, Stoeckel JT, Vandevivere L, Van Den Eede F, De Martelaer K. A green flag for the Flag System? Towards a child protection policy in Flemish sport. *Int J Sport Policy Polit* [Internet] 2014 [cited 2014 Oct 7];1–17. Available from: <http://dx.doi.org/10.1080/19406940.2014.947305>
 15. Marks S, Mountjoy M, Marcus M. Sexual harassment and abuse in sport: the role of the team doctor. *Br J Sport Med* [Internet] 2012;46:905–U20. Available from: <Go to ISI>://WOS:000309165600006
 16. Stirling A, Kerr G. Sport Psychology Consultants as Agents of Child Protection. *J Appl Sport Psychol* [Internet] 2010;22:305–19. Available from: <Go to ISI>://WOS:000280111300005
 17. Van Houdenhove B. Stress, het lijf, en het brein. Ziekten op de grens tussen psyche en soma. Leuven: LannooCampus; 2007.
 18. Van Den Eede F. Jeugdtrauma en geneeskunde: kennen om te herkennen en te erkennen. *Tijdschr Psychiatr* 2011;53:506–7.
 19. Serkei B, Goes A, de Groot N. Van blind vertrouwen naar verantwoord beleid. Bruikbaarheid en effectiviteit van beleidsinstrumenten seksuele intimidatie NOC*NSF [From blind trust to responsible policy. Usefulness and effectiveness of NOC*NSF sexual harassment policy instruments]. Utrecht: MOVISIE; 2012.